1.01 Izvirni znanstveni članek
DOI: 10.5281/zenodo.23916380

Aleš Maver*
Nataša Maver Šoba**

Cerkev in šola v očeh mariborskega svobodomiselnega meščanstva v zgodnjem obdobju avstrijske ustavne dobe

Church and School in the Eyes of the Free-Thinking Citizenry of Maribor During the Early Phase of the Austrian Constitutional Era

Izvleček

Prispevek ob nekaj izbranih odlomkih iz lista Marburger Zeitung obravnava spremembe v odnosu svobodomiselnega mariborskega meščanstva do Cerkve in predvsem njene vloge na področju izobraževanja. Ugotavlja, da je na zaostritev tega odnosa v zgodnji fazi avstrijske ustavne dobe vplival preboj v ospredje generacije, ki je sooblikovala revolucionarno vrenje leta 1848, restavracijo in uveljavitev konkordata, ki sta sledila, pa je dojemala kot velik korak nazaj. Čeprav se je zdel prehod v izrazito odklonilno razmerje do družbene vloge Cerkve sunkovit, je šlo za postopen proces, zlasti kar zadeva odmikanje mariborskih in drugih spodnještajerskih meščanov od udeležbe v rednem cerkvenem življenju. Prav tako so do sredine sedemdesetih let 19. stoletja še potekali posamezni poskusi integracije slovensko usmerjene svobodomiselne elite v mariborski vodilni sloj.

Abstract

Drawing on selected excerpts from the Marburger Zeitung newspaper, the paper examines changes in the attitude of the free-thinking Maribor citizenry towards the Catholic Church and, in particular, its role in the field of education. It concludes that the deterioration of this relationship in the early phase of the Austrian constitutional era was influenced by the rise to prominence of a generation that had helped shape the revolutionary upheaval of 1848, and which viewed the subsequent restoration and the implementation of the Concordat as major steps backwards. Although the transition to a markedly hostile attitude towards the Church's social role appeared abrupt, it was in fact a gradual process, particularly with regard to the slow retreat of the citizens of Maribor and other towns in Lower Styria from participation in regular church life. Similarly, attempts to integrate the Slovenian-oriented, liberal-minded elite into Maribor's ruling class continued until the mid-1870s.

* Dr. Aleš Maver, izr. prof., Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, e-pošta: ales.maver@um.si.
** Nataša Maver Šoba, prof. zgodovine in sociologije, Osnovna šola Fram, e-pošta: maver_natasa@yahoo.com.

Ključne besede: svobodomiselno meščanstvo na Štajerskem v 19. stoletju, Cerkev in šola, kulturni boj, avstrijski konkordat, Matthäus Reiser

Keywords: free-thinking citizenry of Styria during the 19th century, Church and school, culture wars, Austrian concordat, Matthäus Reiser

Uvod[1]

V pričujočem prispevku bi želela ob nekaj izbranih odlomkih iz lista *Marburger Zeitung*, ki se je v šestdesetih letih razvil v osrednje glasilo svobodomiselnega mariborskega meščanstva, prikazati odnos te družbene skupine do Cerkve in predvsem njene vloge na področju izobraževanja. To meščanstvo se je v javnem prostoru vedno bolj istovetilo z nemštvom, njegovo pomembno komponento pa so tvorili priseljenci z nemško govorečih območij in njihovi potomci. Zapletenega vprašanja opredelitve narodne pripadnosti omenjenih družbenih skupin se dotikava zgolj obrobno, zato jih označujeva po njihovi kulturnopolitični opredelitvi. Skušava predvsem prikazati, kako je ravno vprašanje razmerja do vloge Katoliške Cerkve v avstrijski družbi in morda še posebej njenega vpliva na šolskem polju pomembno sooblikovalo spreminjajočo se identiteto meščanstva ne le v Mariboru, ampak tudi v drugih mestnih in trških naseljih v tistem delu Štajerske, v katerem je izrazito prevladoval slovenski jezik.

Pri tem kot enega pomembnih motorjev sprememb navajava pridobitev odločilne vloge generacije, ki je v mladosti doživela in sooblikovala revolucijo leta 1848. Nastop avstrijske ustavne dobe in počasna demokratizacija družbenega življenja sta ji končno omogočila, da skuša nadomestiti tisto, kar je bilo po njenem mnenju zamujeno v času restavracije. V navedenem okviru je prišlo tudi do počasne ločitve od vsaj tesne navezave na Katoliško Cerkev na eni strani in od starejših predstav o jezikovnem in narodnem sožitju. V okviru članka sicer poudarjava, da je bilo »prehodno obdobje« kljub skoraj revolucionarnim tonom sorazmerno dolgo. Hkrati je bil »boj za šolo« ravno v prvi fazi avstrijske ustavne dobe ključen poligon za uveljavljanje novih pogledov.[2]

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom* (P6-0138) in raziskovalnega projekta *AID-HCH. – Presežek pri razvoju humanistike in kulturne dediščine z umetno inteligenco* (J7-60128), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

2 Kot za slovenske dežele nasploh odlično pokaže že Vasilij Melik, Slovenci in »nova šola«, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt et al.), Ljubljana 1970, str. 31–63. Ta prispevek je bil ponovno objavljen v zbirki besedil Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918: Razprave in članki*, Maribor: Študentska založba Litera, 2002, str. 378–404.

Kulturnopolitični profil mariborskega meščanstva in njegovo spreminjanje v zgodnji avstrijski ustavni dobi

»V imenu občine izročam učiteljskemu zboru višjo realko za pouk z željo, da bi bila ta hiša odslej prostor znanosti in izobraževanja in da bi mladina, ki bo prihajala s te ustanove, razširjala nravnost, znanost in svetlobo.«[3] S temi precej stereotipno zvenečimi besedami je mariborski župan Matthäus Reiser 2. oktobra 1873 nagovoril zbrane, med njimi avstrijskega ministra za uk in bogočastje Karla viteza Stremayrja, na slovesnem odprtju nove reprezentativne stavbe višje realke v obdravskem mestu, ki še danes velja za enega najpomembnejših zunanjih pomnikov njegovega županovanja.[4] Besedi *Wissenschaft* in zlasti *Licht* v izseku iz njegovega govora sta igrali nadpovprečno veliko vlogo v predstavnem svetu svobodomiselnega mariborskega in sploh spodnještajerskega meščanstva njegovih dni. Z njima je bila izražena samozavest omenjenega stanu, prepričanega, da prav njegova generacija uvaja čas neustavljivega napredka, ta pa bo prej ali slej pometel s stranpotmi polpreteklosti, ki jo je po njegovem mnenju simbolizirala javna premoč Katoliške Cerkve, omogočena zaradi velikodušnega konkordata, podpisanega leta 1855.[5]

Kariera drugega župana[6] obdravskega mesta iz rodbine Reiser dobro ponazarja idejne premike v družbeni eliti spodnještajerskih trgov in mest v zadnji tretjini 19. stoletja. Po eni strani Matthäus Reiser,[7] rojen leta 1830 v Badnu v južni Nemčiji, izpričuje hitro integracijo številnih prišlekov v mariborsko mestno smetano v obravnavanem obdobju. Še kot deček je v večinsko slovenski del Štajerske prišel na pobudo svojega strica Othmarja, ki je leta 1850 postal prvi svobodno izvoljeni mestni poglavar.[8] Seveda je Othmar nečaku olajšal družbeni vzpon, hkrati pa njuni zgodbi ponazarjata pomembno generacijsko razliko. Starejši Reiser je v Maribor zašel v službi benediktinskega samostana v Št. Pavlu na Koroškem,

3 Eröffnung der Ober-Realschule, *Marburger Zeitung*, 3. 10. 1873, str. 3. »Im Namen der Gemeinde übergebe ich dem Lehrkörper die Ober-Realschule zu Unterrichtszwecken mit dem Wunsche, dass dieses Haus fortan eine Stätte der Wissenschaft und der Bildung sein und dass die aus dieser Anstalt hervorgehende Jugend Sittlichkeit, Wissenschaft und Licht verbreiten möge.«

4 O njej zdaj zlasti Aleš Lombergar (ur.), *Knjiga o uri: 150 let zgodovine stavbe današnje Prve gimnazije v Mariboru*, Maribor: Zavod za varstvo arhitekturne dediščine, 2023.

5 Prim. o okoliščinah podpisa konkordata Vlado Schmidt, *Zgodovina pedagogike in šolstva 3: 1848–1870*, Ljubljana: Delavska enotnost, 1988,[2] str. 374 ss.: Melik 2002, str. 185–191, 202 ss. in 378–380, ali Michaela in Karl Vocelka, *Franz Joseph I.: Kaiser von Österreich und König von Ungarn*, München: C. H. Beck, 2015, str. 110–113.

6 Prvi župan iz iste rodbine v Mariboru je bil Matthäusov stric Othmar Reiser (1792–1868). O njem prim. Martin Bele in Tone Ravnikar, Othmar Reiser, mariborski župan v letih 1850–1861, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3, str. 741–760.

7 O njem Aleš Maver in Tone Ravnikar, Ein echter Deutscher Biedermann: Matthäus Reiser in njegovo županovanje v Mariboru, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3, str. 819–836.

8 Prav tam, str. 820–822.

kjer je bil njegov stric opat, najprej pa je nameraval postati celo benediktinec.[9] Kot župan se je zelo izkazal ob boku škofa Antona Martina Slomška pri pripravi prenosa škofijskega sedeža iz Št. Andraža v Maribor.[10] Njegova konservativna naziranja so vidna tudi iz ogorčenega pisma, ki ga je ob revoluciji leta 1848 pisal nečaku Matthäusu, tedaj študentu v Gradcu. Očital mu je sodelovanje v revolucionarnih podvigih.[11] Izkušnja revolucije z začasno prevlado občutka svobode v javnem življenju je izredno zaznamovala tedanjo mlado generacijo. Ne le mlajši Reiser, tudi številni drugi mestni prvaki iz časa njegovega županovanja so se kalili v revolucionarnih in porevolucionarnih mesecih.[12] Omeniti je treba vsaj še urednika osrednjega glasila mariborskega meščanstva, lista *Marburger Zeitung*, leta 1825 v Mariboru rojenega Franza Wiesthalerja.[13] Ta generacija je restavracijo od začetka petdesetih let naprej dojemala kot velik korak nazaj, že omenjeni konkordat in prevlado Katoliške Cerkve na šolskem področju pa kot ključna dejavnika omenjene stranpoti. Ko so se začele razmere spričo številnih zunanjepolitičnih neuspehov prvih desetletij vlade cesarja Franca Jožefa I. spreminjati in ko je postalo jasno, da konkordat ni imel pričakovanega učinka na južnonemške katoličane,[14] so se številni predstavniki mladine iz leta 1848, sedaj že blizu srednjih let, tudi javno vse bolj vračali k svojim mladostnim idealom.[15] Prepričani so bili, da je prišel čas za poravnavo starih računov. Iz istega testa so bili osrednji predstavniki avstrijskega »meščanskega ministrstva«, ki je uveljavilo decembrsko ustavo leta 1867 in bilo motor verske in šolske zakonodaje, uveljavljene med leti 1868 in 1874, prav tako pa prelomnega zakona o ljudski šoli iz leta 1869.[16]

Počasno premikanje od konservativne, obdobju restavracije primerne usmeritve starejšega Reiserja do uveljavitve razvite avstrijske variante liberalizma v Mariboru v času županovanja njegovega nečaka med letoma 1870 in 1882 sorazmerno jasno kaže razvoj v šestdesetih letih 19. stoletja.[17] Povezan je ravno z uveljavitvijo mladih iz leta 1848. Leta 1810 rojeni podjetnik Andreas Tappeiner je

9 Martin Bele in Tone Ravnikar, Othmar Reiser, mariborski župan v letih 1850–1861, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3, str. 743.

10 Anton Ožinger, Sedež slovenske škofije na Štajerskem v Mariboru l. 1859, *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 31, 1983, št. 2–3, zlasti str. 160–163.

11 Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM/1613, fond Reiser, Matevž, škatla 1, Pismo Othmarja Reiserja nečaku Matthäusu z dne 14. 9. 1848.

12 Prim. Janez Cvirn, *Trdnjavski trikotnik: Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861–1914)*, Maribor: Založba Obzorja, 1997, predvsem str. 12–19.

13 O njem prim. Franc Rozman, Franz Wiesthaler – Marburger Liberaldemokrat, Arbeiterführer und Journalist, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark*, 100, 2009, str. 523–530.

14 Vocelka in Vocelka 2015, str. 112.

15 Prim. Janez Cvirn, *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918)*, Celje: Zgodovinsko društvo; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2015, str. 188–196.

16 Prim. Pieter M. Judson, *The Habsburg Empire: A New History,* Cambridge in London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016, predvsem str. 275–281, za zakon o ljudski šoli pa Melik 2002, predvsem str. 388–391.

17 Prim. Antoša Leskovec, Zgodovina uprave v Mariboru 1752–1941, *Maribor skozi stoletja: Razprave I* (ur. Jože Curk et al.), Maribor 1991, tukaj zlasti str. 272.

sicer že utiral pogled svobodomiselnim pogledom, a je bil še zmeren.[18] List *Marburger Zeitung* je, ko je pod prvotnim naslovom začel izhajati, spočetka še kazal nekatere konservativne poteze, predvsem kar je zadevalo poročanje o verskem življenju. Že sredi desetletja pa je pod Franzem Wiesthalerjem prevzel značilno svobodomiselno geslo *Freiheit, Wohlstand, Bildung für alle* (Svoboda, blaginja, izobrazba za vse).

Pravo prelomnico je pomenilo sprejetje ustave in sprejemanje verske zakonodaje leta 1868.[19] Takrat je mestno občino že vodil kot župan sicer manj izraziti lekarnar Josef Bancalari.[20] Mariborski meščani, ki so slabo desetletje prej še velikodušno podprli projekt prenosa škofijskega sedeža, so si dali 21. marca 1868, ko se je razširila vest, da je nevoljena gosposka zbornica avstrijskega parlamenta potrdila versko zakonodajo s poudarkom na »osvobajanju« šole cerkvenega nadzora, kar je *de facto* odpravilo osrednja določila osovraženega konkordata, dali duška.[21] Očitno so prav temu koraku proč od tesne zveze z rimsko Cerkvijo pripisovali odločilno vlogo tudi, ko je šlo za novo urejanje šolskega področja, ki je sicer najbolj prišlo do izraza v zakonu o ljudski šoli dobro leto pozneje. Za nekaj zadrege je vsaj v delu elite poskrbela okoliščina, da so nekateri navdušeni mladi nasprotniki Cerkve in konkordata razbili šipe izbranih Mariborčanov, ker ob novici niso razsvetlili svojih oken. Skupila so jih tudi okna lavantinskega ordinariata.[22]

Seveda so pri listu *Marburger Zeitung* večino odgovornosti naprtili političnim nasprotnikom: »*Prepričani smo, da ne smemo od nobene stranke zahtevati, da se bo veselila svojega poraza. Zato niti ne moremo prisiliti nasprotnikov, naj se pridružijo našemu zborovanju. […] Morda bi se še dalo ugotoviti, iz katerega skritega vira izhajajo nedeljske fantovske norčije. Zgodba reakcije, zlasti tiste z Dunaja, iz Berlina in Pariza, dovolj jasno uči, da so nasprotniki […] spodbudili celo zarote in boje, da bi lahko preganjali drugo stranko. Ali se je podobno zgodilo v Mariboru, ne vemo. […] Način, na katerega so naši nasprotniki izrabljali to dejanje, bo krmil ali šibil naš sum.*«[23]

18 Prim. Edith Marko-Stöckl, Die Entwicklung der politischen Landschaft in der Steiermark am Fallbeispiel der Liberalen der sechziger und frühen siebziger Jahre des 19. Jahrhunderts, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark,* 84, 1993, str. 183–190.

19 Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 38 (= 3), 1967, str. 202.

20 O njem prim. Žiga Oman, Josef Dominik Bancalari: lekarnar na čelu Maribora, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3, str. 801–817.

21 Prim. Melik 2002, zlasti str. 384–385.

22 Baš 1967, str. 202. Kako je bilo z odnosom do prazničnega razsvetljevanja oken med Slovenci, piše Melik 2002, str. 385.

23 Eine Siegsfeier, *Marburger Zeitung,* 25. 3. 1868, str. 1–2. »Wir haben die Überzeugung, daß keiner Partei zugemuthetwerden darf, sich über ihre Niederlage zu freuen — daß somit auch wir die Gegner nicht zwingen können, sich unserer Kundgebung anzuschließen. […] Die Geschichte der Reaktion, zumal jener in Wien, Berlin und Paris lehrt deutlich genug, daß […] sogar Verschwörungen und Kämpfe von den Gegnern heimlich angezettelt worden, um die andere Partei verfolgen zu können. Ob Aehnliches in Marburg geschehen, wissen wir nicht. […] Die Art, wie unsere Gegner diese That ausbeuten, wird den Verdacht nähren oder schwächen.«

Navdušenje nad odločitvijo gosposke zbornice je dobilo skoraj značaj izkazovanja nove pravovernosti. Dolgoletni mariborski občinski odbornik Michael Marko, ki ni razsvetlil svojih oken, se je čutil dolžnega odstopiti s položaja, čeprav se je izgovarjal, da ga novica z Dunaja ni dosegla.[24] Pozneje se je v občinski odbor sicer vrnil in v njem ostal vse do leta 1885.[25]

Seveda pa njegov primer kaže, da si načeloma svobodomiselne mariborske elite v obravnavanem obdobju ne smemo predstavljati pretirano monolitno. Tudi sicer med dediči revolucije leta 1848 ni bilo soglasja o tem, kako v novih razmerah uresničevati revolucionarne ideale. Večina avstrijskih liberalcev je za svoje vodilo sicer razglašala sorazmerno obsežen katalog osebnih svoboščin, vendar so si hkrati predstavljali, da je prav njihova sorazmerno ozka plast edini pravi porok ohranjanja tega kataloga. Ob misli, da bi k političnemu odločanju pripustili nižje sloje ali ženske, bi večino zabolela glava. Zato se je znani britanski zgodovinar A. J. P. Taylor že pred desetletji posmehoval navdušenju nad avstrijskim liberalizmom predvsem v anglosaškem svetu, kjer naj bi povsem spregledali njegovo oligarhično naravo.[26]

Tudi omenjeni dolgoletni urednik osrednjega nemškega mariborskega glasila Wiesthaler, ki je s svojo osebno politično usmeritvijo sodil bolj na rob svobodomiselnega tabora in pozneje postal pionir socialne demokracije v Mariboru, je opozarjal na pozabljanje revolucionarnih zamisli pri bivših revolucionarjih, zlasti v povezavi z volilno pravico. Ostro je pokritiziral ministra Karla Giskro, enega od nosilnih obrazov meščanskega ministrstva: »*‘Splošna volilna pravica ne bo v Avstriji nikoli uvedena’. Tako se glasi izjava, ki jo je dal notranji minister dr. Giskra odposlanstvu petega delavskega zbora. Kako čudno so se nas dotaknile te besede! […] Ko bi se bil Giskra spomladi leta 1848 izrekel za nasprotnika splošne volilne pravice, ne bi bil nikoli izvoljen za poslanca nemške ustavodajne skupščine v Frankfurtu.*«[27]

24 Erklärung, *Marburger Zeitung*, 25. 3. 1868, str. 4.

25 Prim. Aleš Maver, Die Bildung kleiner Dynastien: Auswirkungen des kommunalen Wahlrechts in Marburg/Maribor im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts, *Wahl- und Verwaltungssysteme im pannonischen Raum vom Ende des 18. Jahrhunderts bis 1914* (ur. Andrea Csapláros), Szombathely 2024, str. 84.

26 Prim. recimo A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1815–1918: Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro*-Ogrske, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956, str. 158 in naslednje strani.

27 Giskra und das allgemeine Stimmrecht, *Marburger Zeitung*, 20. 5. 1868, str. 1. »’Das allgemeine Stimmrecht wird in Oesterreich niemals eingeführt!’ -- so lautet die Erklärung. welche der Minister des Inneren, Dr. Giskra, der Abordnung des fünften Arbeitertages gegeben. Wie seltsam haben uns diese Worte berührt. […] Hätte Giskra im Frühlinge 1848 sich als Gegner des allgemeinen Stimmrechtes bekannt — niemals wäre er als Abgeordneter zur deutschen verfassunggebenden Reichsversammlung in Frankfurt gewählt worden.«

Boj proti vplivu Cerkve na šolskem polju kot vezivo svobodomiselnih meščanov

Pri vprašanju prirezovanja peruti Katoliški Cerkvi, zlasti na šolskem področju, tovrstnih razhajanj v širokem svobodomiselnem taboru ni bilo. Nekaj dni po razposajenem praznovanju odločilnega udarca konkordatu so predstavniki mariborske mestne smetane na gosposko zbornico naslovili adreso, s katero so se ji zahvalili za njeno glasovanje: »*Prebivalci Maribora ne moremo mimo tega, da ne bi izrazili svoje globoko občutene hvaležnosti za srečen in pomemben izid glasovanja 21. marca letos, s katerim se je visoka gosposka zbornica pridružila sklepom poslanske zbornice in nujnim željam ljudstva. […] S tem so bile zlomljene vezi konkordata, ki so uničevale znanje in moč, blagostanje in resnično nravnost. […] Zgolj s tem je bila vzpostavljena pravna država, […] ki bo stopila na pot k napredku, blaginji in zakoniti svobodi.*«[28]

Približno v istem času, v začetku aprila 1868, so lahko bralci lista *Marburger Zeitung* pod programskim naslovom *Boj za šolo* izvedeli, da je ravno (ljudska) šola tisto področje, na katerem se mora zlom konkordatnih spon najbolj poznati.[29] Franz Wiesthaler je bil nedvoumen: »*Med vsemi boji Avstrije proti Rimu in Rimljančkom ni nobeden pomembnejši in ne prinaša večjih posledic kot boj za šolo. Če bomo poraženi na tem bojnem polju, je ljudstvo izgubljeno, izgubljena je država, ki ni nič drugega kot organizirano ljudstvo. […] Če naj šola nasploh, če naj še posebej ljudska šola doseže svoj cilj, mora biti iztrgana oblasti tiste sile, o kateri v zgodovini beremo, kako so bili na njen ukaz prižgani številni ognjeni stebri proti nebu, da bi trepetajočemu ljudstvu oznanila, da so bila telesa sežgana za rešitev duš, tiste sile, ki ji Španija dolguje inkvizicijo, Francija šentjernejsko noč, Nemčija tridesetletno vojno, Avstrija protireformacijo in konkordat.*«[30]

---

28 Adresse an das Herrenhaus, *Marburger Zeitung*, 5. 4. 1868, str. 1–2. »Die Bewohner Marburgs können nicht umhin, ihren tiefgefühlten Dank darzubringen für das glückliche und wichtige Resultat der Abstimmung vom 21. März d. J., wodurch das hohe Herrenhaus den Beschlüssen des Abgeordnenhauses und den dringenden Wünschen des Volkes beitrat, […] wodurch […] das Wissen und die Macht, Wohlstand und wahre Sittlichkeit vernichtenden Fesseln des Konkordates gebrochen werden, […] wodurch allein der Rechtstaat hergestellt […], der Weg zum Fortschritt, zur Wohlfahrt und gesetzlichen Freiheit betreten wird.«

29 O podlagi razmerja med državo in šolo v habsburški monarhiji od poznega 18. stoletja naprej prim. Simon Malmenvall, State and Christian enlightenment : background of the mass elementary education in Central Europe, *Bogoslovni vestnik*, 84, 2024, 4, str. 807–822.

30 Der Kampf um die Schule, *Marburger Zeitung*, 3. 4. 1868, str. 2. »Unter allen Kämpfen Oesterreichs gegen Rom und die Römlinge ist keiner wichtiger und folgenschwerer, als der Kampf um die Schule. Werden wir auf diesem Felde geschlagen, dann ist das Volk verloren – verloren ist der Staat, welcher ja nichts anderes ist, als das organiserte Volk. […] Soll die Schule überhaupt, soll die Volksschule insbesondere ihren Zweck erreichen, so muß sie entzogen werden der Herrschaft jener Macht, von der wir in der Geschichte lesen, daß auf ihren Befehl unzählige Flammensäulen gegen den Himmel gelodert und der zitternden Welt verkündet, daß man die Leiber verbrannt, um die Seelen zu retten — jener Macht, welcher Spanien die Inquisition, Frankreich die Bartholomäus' Nacht. Deutschland den dreißigjährigen Krieg. Oesterreich die Gegenreformation und das Konkordat verdankt.«

A četudi ni dvoma, da je bila po dveh desetletjih od revolucije in po trinajstih letih od podpisa konkordata nejevolja zoper cerkveno hierarhijo med vodilnimi sloji mariborskega mesta in drugih mestnih naselbin na Spodnjem Štajerskem splošno razširjena, se moramo varovati preveč poenostavljenega slikanja razmerja med mariborskim meščanom, ki si je na zastavo pisal napredek, blaginjo in izobrazbo za vse, in Cerkvijo. Odmikanje navedene skupine prebivalstva od organiziranega katoliškega življenja je bil daljši in večplasten proces. Težava je v tem, da ga težko merljivo spremljamo. Ena od možnosti je opazovanje besedil časopisnih osmrtnic v listu *Marburger Zeitung*. Površen pregled je pokazal, da še v začetku sedemdesetih let 19. stoletja, v zgodnjem obdobju županovanja Matthäusa Reiserja, skoraj vsaka vsebuje celoten nabor izrecno katoliških opredelitev. Navedeno je, da so bili umrli previdени in da so zaspali v Gospodu. V zahvali so opredeljeni kot »tisti, ki sedaj počivajo v Bogu«. Običajno je omenjen blagoslov posmrtnih ostankov in osmrtnici je dodan podatek o maši zadušnici. V letu 1882, ko se mlajši Reiser poslovi od županskega mesta, so omembe bolniškega maziljenja že redkost, večinoma izginejo tudi sklicevanja na umiranje v Gospodu in počivanje v Bogu, mnogim se ne zdi potrebno navajati podatka o zadušnici. Ko leta 1895 umre nekdanji župan sam, je od vseh omenjenih prvin napovedana le maša zadušnica v mariborski frančiškanski cerkvi (oziroma takratnem začasnem bogoslužnem prostoru).[31] Pač pa vse do Reiserjeve smrti še ni postalo modno prestopati v bolj »nemško« in »naprednejše« luteranstvo.[32]

Poleg tega je iz časa vrhunca kulturnega boja v Avstriji razvidno, da svobodomiselni meščani in tržani ne le niso nehali biti katoličani kot pozneje v času pročodrimskega gibanja,[33] temveč so bili mnogi še vedno precej dejavni v verskem življenju svojih občestev. Tako je ob veliki noči leta 1869 časopisne vrstice kar nekaj časa polnil spor med očitno liberalno usmerjenim podeželskim veljakom Mihaelom Sircem iz okolice Slovenske Bistrice in bistriškima kaplanoma. Eden od njiju je bil zgodnji organizator katoliških političnih društev Jožef Šuc.[34] Možakarja s prižnice menda nista hotela oznaniti, da bo blagoslov velikonočnih jedil

31 Gl. osmrtnico Matthäusa Reiserja v *Marburger Zeitung*, 29. 12. 1895, str. 9.

32 Karl-Reinhart Trauner, *Konfessionalität und Nationalität: Die evangelische Pfarrgemeinde Marburg/Maribor im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien (Dunaj), Köln in Weimar: Böhlau, 2019, zlasti str. 69.

33 O tem prim. pregledno Cvirn 1997, str. 237–241. Izraz »pročodrimsko gibanje« je slovenski prevod nemškega »Los-von-Rom-Bewegung«, ki se nanaša na pospešeno prestopanje nemškega in nemško usmerjenega prebivalstva iz Katoliške Cerkve med evangeličane v zadnjih letih 19. in prvih letih 20. stoletja v različnih kronovinah avstrijskega dela dvojne monarhije. Največ prestopov je sicer bilo v sudetskih deželah, a so prestopi sovernikov zelo vznemirili tudi katoličane v slovenskem delu Štajerske, kot dokazuje recimo omenjenemu vprašanju posvečeni razdelek v monografiji Franca Kovačiča *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*, Maribor: Lavantinski kn. šk. ordinariat, 1928, tukaj predvsem str. 418–420.

34 O njegovi dejavnosti prim. Janko Orožen, Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 42 (=7), 1971, št. 2, zlasti str. 216.

potekal na Sirčevi domačiji kot vsa leta prej. Tako naj bi ravnala zaradi političnih razhajanj z župljanom.[35] Prepir je dosegel lavantinski knezoškofijski ordinariat in škof Stepišnik je popustil. Kaplana sta se svojima mestoma odpovedala.[36] Tovrstne Stepišnikove poteze so že v njegovem času nekateri razumeli kot pretirano uslužnost vladajoči liberalni politiki,[37] vendar je prav tako verjetna razlaga, da je preprosto skušal v svoji čredi obdržati tudi svobodomiselno plast. Dolgoročno prizadevanje ni bilo uspešno.[38]

Primer Mihaela Sirca in Jožefa Šuca odpira še eno pomembno razsežnost oblikovanja istovetnosti mestnih in trških elit v slovenskem delu Štajerske. Kako je bilo z odnosom teh elit do večinskega slovensko govorečega življa v navedenem delu dežele? Zgoraj sva omenila velik pomen in uspešno integracijo sorazmerno svežih priseljencev iz nemškega prostora v mariborsko smetano. Vendar je vsaj starejše slovensko zgodovinopisje rado pretiravalo, ko je poudarjalo »tujstvo« mestnih veljakov. Reiserja sta res prišla iz južne Nemčije, toda Tappeinerji, Bancalariji ali Schmidererji so v mestu ob Dravi v času, ko so njihovi potomci zasedli županski položaj, že močno pognali korenine.[39]

Vrhu tega je bila slovenščina v zadnji tretjini 19. stoletja materni ali vsaj babičin jezik za marsikaterega občinskega svetnika, na primer za zdravnika Lorenza Modrinjaka iz Središča ob Dravi, ki je bil v občinski svet izvoljen leta 1874, in Amanda Raka iz Ljubljane, ki je bil njegov član od leta 1885.[40] A hkrati je znano, da je zadnji politični Slovenec, odvetnik Ferdinand Dominkuš, mariborski občinski odbor zapustil že leta 1867.[41]

V zvezi s tem bi rada opozorila na primer neuspešnega vključevanja politično liberalno usmerjenih Slovencev v mestno oligarhijo. V mislih imava enega od Dominkuševih somišljenikov, odvetnika Janka Sernca, ki se je na vrhuncu razplamtelega se kulturnega boja med Slovenci v začetku sedemdesetih let 19. stoletja približal delu svobodomiselne nemške politike v Mariboru in z njo leta 1872 sodeloval tudi pri ustanovitvi mariborske Eskomptne banke.[42] Vendar je moral kot drugi zgodnji slovenski liberalci spoznati, da paradoksni temelji avstrijskega liberalizma slovenskim sopotnikom ne zagotavljajo samostojnega mesta. Za njegovega (začasnega) političnega sodelavca, mariborskega podžupana pod

35 Gl. zlasti Eingesandt, *Marburger Zeitung*, 11. 4. 1869, str. 3–4, in Eingesandt, *Marburger Zeitung*, 18. 4. 1869, str. 3.

36 Šmartin pri Slovenjgradcu, *Slovenski gospodar*, 21. 6. 1900, str. 4.

37 Prim. uničujočo oceno pri Božidar Raič, Zakešnjen predlog, *Slovenski narod*, 24. 11. 1872, str. 1.

38 Prim. Aleš Maver, Časi Margarete Puhar: cerkveno in kulturno ozračje na Štajerskem v 19. stoletju, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 89 (= 54), 2018, št. 3, zlasti str. 25.

39 Prim. Leskovec 1991, predvsem str. 271.

40 O njiju prim. Gregor Pivec, *Razvoj bolnišnice Maribor od ustanovitve do druge svetovne vojne* (doktorska disertacija), Maribor 2011, zlasti str. 18–21.

41 Baš 1967, str. 203.

42 Prav tam, str. 192.

Matthäusom Reiserjem Karla Reuterja, je bila domnevna bližina liberalno usmerjenim Slovencem verjetno celo usodna.[43] Skupaj z njim se je Sernec kot obetaven kandidat pojavil tudi na volitvah v občinski svet leta 1874 v prvem volilnem razredu, a enako kot Reuter na koncu ni bil izvoljen.[44] Hkrati so morali svobodomiselni slovenski politiki ugotoviti, da bodo glede na svojo slovensko volilno bazo težko pridobili večino s pogledi na vlogo Cerkve v javnem življenju, ki bi bili blizu njihovim nemško usmerjenim kolegom.

Sklep

Ne delava si utvar, da je pričujoči prispevek lahko ponudil sistematičen prikaz (pre)oblikovanja istovetnosti spodnještajerskega in zlasti mariborskega meščanstva v zgodnji fazi avstrijske ustavne dobe. Toda po drugi strani sva skušala izrisati sorazmerno vidno ravno črto od revolucije leta 1848, ki je bila za nosilce sprememb v šestdesetih letih 19. stoletja poglavitni mladostni dogodek, do odločnega zavračanja konkordata in vpliva Cerkve na družbeno življenje, posebej na šolskem polju, ob sprejemanju verske in šolske zakonodaje med letoma 1868 in 1874. Ravno tako je postalo razvidno sicer počasno ločevanje od navezanosti na organizirano cerkveno življenje, četudi je moralo preteči še kar nekaj časa do nominalnega odpovedovanja katoličtvu v okviru pročodrimskega gibanja ob koncu stoletja.

Sorazmerno jasno je ravno tako, da je bila v šestdesetih in zgodnjih sedemdesetih letih 19. stoletja temeljna ločnica med večino meščanov in večino podeželskega prebivalstva v jezikovno izrazito slovenskem delu Štajerske kulturnopolitična. Vsaj nekaj časa je še vztrajalo mnenje, da bi bilo mogoče po eni strani ohraniti navezavo na Katoliško Cerkev (pod vodstvom liberalno usmerjene duhovščine, naklonjene odločilnemu državnemu vplivu na Cerkev in šolo), po drugi strani pa izoblikovati jezikovno pluralni svobodomiselni tabor. Oboje se je zelo kmalu izkazalo za iluzijo, zato ni nenavadno, da prav v sredo sedemdesetih let sodi zadnji vidnejši poskus integracije slovensko usmerjenih meščanov v mestno elito.

Ker raziskava temelji na teoretičnem pristopu, v okviru prispevka niso bili ustvarjeni novi raziskovalni podatki.

43 Prim. Cvirn 1997, str. 75, predvsem op. 234.
44 Für den I. Wahlkörper, *Marburger Zeitung*, 18. 12. 1874, str. 3.

Viri in literatura

Adresse an das Herrenhaus, *Marburger Zeitung*, 5. 4. 1868.

Baš, Franjo: Maribor v avstrijski ustavni dobi, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 38 (= 3), 1967.

Bele, Martin, in Ravnikar, Tone, Othmar Reiser, mariborski župan v letih 1850-1861, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3.

Cvirn, Janez: *Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918)*, Celje: Zgodovinsko društvo; Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2015.

Cvirn, Janez: *Trdnjavski trikotnik: Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914)*. Maribor: Založba Obzorja, 1997.

Der Kampf um die Schule, *Marburger Zeitung*, 3. 4. 1868.

Eine Siegsfeier, *Marburger Zeitung,* 25. 3. 1868.

Eingesandt, *Marburger Zeitung*, 11. 4. 1869.

Eingesandt, *Marburger Zeitung*, 18. 4. 1869.

Erklärung, *Marburger Zeitung*, 25. 3. 1868.

Eröffnung der Ober-Realschule, *Marburger Zeitung*, 3. 10. 1873.

Für den I. Wahlkörper, *Marburger Zeitung*, 18. 12. 1874.

Giskra und das allgemeine Stimmrecht, *Marburger Zeitung*, 20. 5. 1868.

Judson, Pieter M.: *The Habsburg Empire: A New History,* Cambridge in London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Kovačič, Franc: *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928).* Maribor: Lavatinski kn. šk. ordinariat, 1928.

Leskovec, Antoša: Zgodovina uprave v Mariboru 1752–1941, *Maribor skozi stoletja: Razprave I* (ur. Jože Curk et al.), Maribor: Založba Obzorja, 1991.

Lombergar, Aleš (ur.): *Knjiga o uri: 150 let zgodovine stavbe današnje Prve gimnazije v Mariboru*, Maribor: Zavod za varstvo arhitekturne dediščine, 2023.

Malmenvall, Simon: State and Christian enlightenment: background of the mass elementary education in Central Europe, *Bogoslovni vestnik*, 84, 2024, 4.

Marko-Stöckl, Edith: Die Entwicklung der politischen Landschaft in der Steiermark am Fallbeispiel der Liberalen der sechziger und frühen siebziger Jahre des 19. Jahrhunderts, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark,* 84, 1993.

Maver, Aleš: Časi Margarete Puhar: cerkveno in kulturno ozračje na Štajerskem v 19. stoletju, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 89 (= 54), 2018, št. 3.

Maver, Aleš: Die Bildung kleiner Dynastien: Auswirkungen des kommunalen Wahlrechts in Marburg/Maribor im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts, *Wahl- und Verwaltungssysteme im pannonischen Raum vom Ende des 18. Jahrhunderts bis 1914* (ur. Andrea Csapláros), Szombathely: Savaria Museum, 2024.

Maver, Aleš, in Ravnikar, Tone: Ein echter Deutscher Biedermann: Matthäus Reiser in njegovo županovanje v Mariboru, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017.

Melik, Vasilij: Slovenci in »nova šola«, *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969 1* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek), Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970.

Melik, Vasilij: *Slovenci 1848-1918: Razprave in članki.* Maribor: Študentska založba Litera, 2002.

Oman, Žiga: Josef Dominik Bancalari: lekarnar na čelu Maribora, *Studia Historica Slovenica*, 17, 2017, št. 3.

Orožen, Janko: Politični razvoj v Celju in celjski pokrajini od 1848 do 1918, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 42 (= 7), 1971, št. 2.

Osmrtnica Matthäusa Reiserja, *Marburger Zeitung*, 29. 12. 1895.

Ožinger, Anton: Sedež slovenske škofije na Štajerskem v Mariboru l. 1859, *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 31, 1983, št. 2–3.

Pivec, Gregor: *Razvoj bolnišnice Maribor od ustanovitve do druge svetovne vojne* (doktorska disertacija), Maribor 2011.

Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM/1613, fond Reiser, Matevž, škatla 1, Pismo Othmarja Reiserja nečaku Matthäusu z dne 14. 9. 1848.

Raič, Božidar, Zakešnjen predlog, *Slovenski narod*, 24. 11. 1872.

Rozman, Franc: Franz Wiesthaler – Marburger Liberaldemokrat, Arbeiterführer und Journalist, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark*, 100, 2009.

Schmidt, Vlado: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 3: 1848–1870.* Ljubljana: Delavska enotnost, 1988.

Šmartin pri Slovenjgradcu, *Slovenski gospodar*, 21. 6. 1900.

Taylor, A. J. P.: *Habsburška monarhija 1815–1918: Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro*-Ogrske, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.

Trauner, Karl-Reinhart: *Konfessionalität und Nationalität: Die evangelische Pfarrgemeinde Marburg/Maribor im 19. und 20. Jahrhundert*, Wien (Dunaj), Köln in Weimar: Böhlau, 2019.

Vocelka, Michaela in Karl: *Franz Joseph I.: Kaiser von Österreich und König von Ungarn*, München: C. H. Beck, 2015.